

TÖRTÉNETI KÖNYVKÖTÉSEK ÉS ILLUMINÁLT KÓDEXEK RESTAURÁLÁSA MAGYARORSZÁGON

A könyvtári közgyűjtemények történeti könyvkötéseinek és illuminált kódexeinek megőrzése és restaurálása az állományvédelem egyik lényeges feladata. Ha ezen a területen az országos ellátottságot szeretnénk megvizsgálni, átfogó képet az Országos Könyvtárügyi Tanács Állományvédelmi Szakbizottsága által irányított országos körű állományvédelmi felmérés adatainak feldolgozása és értékelése után kapunk. Ma általános jellemzőként annyit állapíthatunk meg, hogy számos jelentős közgyűjtemény nem képes önerőből restauráltatni történeti értékű, régi nyomtatványait és kéziratait. Kevés az országban a kielégítő módon berendezett és felszerelt restauráló műhely, még mindig kevés a jól képzett és gyakorlott szakember, bár az 1981-ben illetve 1984-ben megindult középfokú és felsőfokú restaurátorképzés enyhített a szakemberhiányon.

Az Országos Széchényi Könyvtár két restauráló műhelye felelősségteljes szerepet tölt be a könyvtári állományvédelem országos jellegű feladatainak ellátásában, elsősorban mint a középfokú szakemberképzés, valamint a restaurálási eljárások módszertani központja. Sok könyvtári gyűjtemény vár azonban tőlünk segítséget, nemcsak szaktanácsadás, hanem restaurálási munkák elvégzése formájában is.

Szakmai körökben köztudott, hogy a budavári Restauráló Laboratórium – az OSzK múzeális gyűjteményi anyagán kívül – 16 éve foglalkozik térítésmentesen az egyházi gyűjtemények legértékesebb kéziratának és nyomtatványainak restaurálásával. 1983-ban a Budapesti Egyetemi Könyvtár veszélyeztetett állapotú kódexeinek megmentésére is vállalkozott. A Széchényi Könyvtár új épületében elhelyezett műhely, berendezés, eszköz, anyag és a képzett szakember ellátottság tekintetében felveszi a versenyt a jó színvonalú európai műhelyekkel, de a létszám a feladatok sokaságához és sokrétűségéhez mérten igen alacsony.

A Hírlap Állományvédelmi Osztály és a vári Restauráló Laboratórium vállal munkaidőn túl, szerződéses munka keretében restaurálást külső intézményeknek, de így is csak részben képes kielégíteni az igényeket.

Az 1987 februárjában – a Soros Alapítvány támogatásával – létesült harmadik OSzK restauráló műhely az alkalmazottak kiképzése után az egyházi gyűjtemények restaurálásra váró anyagának nagy részét képes lesz vállalni, tehát a vári laboratórium teljes mértékben foglalkozhat a saját és más, eddig ellátatlan közgyűjtemények dokumentumainak helyreállításával.

A jól felszerelt és korszerűen berendezett műhely, a zökkenőmentes anyagellátottság, a jó szakembergárda csak feltételei a színvonalas restaurálómunkának. Az eredményes működéshez ugyanennyire fontos a megfelelő *elvi és etikai* koncepció kialakítása és következetes alkalmazása.

A történeti könyvkötések és kódexek restaurálásának leglényegesebb elvi és etikai szempontjait a következőkben foglalnám össze. E dokumentumok restaurálása a szakember részéről magas szintű szakmai tudást, művészettörténeti, stílustörténeti, technikátörténeti és legalább alapfokú könyvtörténeti ismereteket kíván. Alapvetően fontos a jó ízlés, a tökéletes arányérzék, a lelkiismeretesség és pontosság. A restaurálás során legfőbb törekvésünk a könyvet károsító tényezők megszüntetése, majd maguknak a könyveknek a konzerválása, azaz eredeti állapotukban és minél hosszabb időre való megőrzésük. Gyakran járul még

ehhez az az igény, hogy a köteteket kutatási célokra és/vagy kiállításokra is alkalmassá kell tenni. Különösen ez esetben – de nem kizárólagosan – szükséges a dokumentumok bizonyos mértékű rekonstrukciója, azaz a hiányzó szerkezeti elemek pótlása, kiegészítése. A meglevő, de gyenge elemeket meg kell erősíteni. A rekonstrukciónál arra kell törekedni, hogy a lehető legkevesebbet változtassunk a könyvek, kódexek eredeti jellegén, megjelenésén, a legszükségesebb mértékre korlátozzuk az új anyagok beépítését. A szerkezeti felépítésben követjük a korabeli technológiát és ettől csak akkor térünk el, amikor az a tökéletesebb konzerválás érdekében elkerülhetetlen. A kiegészítő és egyéb anyagokat úgy választjuk meg, hogy azok minőség, öregedésállóság, reverzibilitás tekintetében a legmegfelelőbbek legyenek. A kiegészítő anyagokat úgy alkalmazzuk, hogy azok harmonikusan illeszkedjenek az eredetihez, ugyanakkor nem feltűnően és zavaróan különbözzenek is valamiképpen, pl. a szín tónusában. Ily módon elkerüljük a hamisítás látszatát. Mindig szem előtt kell tartanunk, hogy feladatunk elsőrendűen a dokumentumba foglalt *információk* megmentése és konzerválása, tehát a nyomtatott vagy írott szöveg, valamint a jellegzetes díszítőelemek megőrzése. A hordozóanyagokat is e cél elérése érdekében konzerváljuk. Az információtartalom kibővül mindazokkal a jellegzetességekkel, amelyek a művet egyedivé teszik. Ilyen pl. a kötés minden tartozékával együtt: a táblák, a borítás, a veretek, a csatok, az oromszegők, előzékek, a jelzőszalag, amelyeket megtartunk és konzerválunk. Egyes elemeket csak akkor pótolunk, ha az eredeti elveszett, vagy annyira megrongálódott, hogy többé nem képes betölteni funkcióját. A könyvtestet csak akkor bontjuk szét ívekre, ha a fűzést már másképpen nem lehet helyreállítani. A bőrborítást csak akkor bontjuk le, ha a táblát cserélni vagy restaurálni kell. Néha a bőr lebontása – bármily szakszerűen és óvatosan is történne – veszélyeztetné a rajta levő díszítések (vaknyomás, aranyozás) épségét. Ez esetben nem szabad a lebontást megkísérelni, hanem a bőrborítás konzerválását, hiányainak kiegészítését a táblán kell elvégezni. Előfordulhat, hogy az eredeti kötés vagy könyvtest *bármilyen mértékű* megbontása nem tenné lehetővé a különleges, a korra jellemző vagy speciálisan egyedi jelleg megőrzését. Ekkor meg kell kísérelni a kötet megbontása nélkül a feltétlenül szükséges munka elvégzését és a könyv számára jól védő dobozt vagy tokot kell készíteni, amely megvédi a további rongálódástól. Az ilyen kötet könyvtári használatát korlátozni kell. A hiányzó, elveszett csatokat, vereteket pótoljuk, mert azok rendszerint fontos funkciót töltenek be: a veretek a kopástól védik a bőrborítást, a csatok a könyvtest pormentes tárolását biztosítják. A pótolta darabok ugyanolyan anyagból készülnek, mint az eredetiek, méretük, formájuk is egyezik, de felületük sima, díszítetlen. Így könnyen megkülönböztethető egymástól az eredeti és a pótlás. A bőr vagy egyéb anyagból lévő borító minden töredékét eredeti helyükre rögzítjük. Ha a könyvtest kötetlen volt, vagy kötése elveszett, új kötéssel kell ellátni. Ellenzem a stílkötéseket, bármily jól sikerült utánzatok legyenek is, mert megtévesztik, félrevezetik a kutatót. Úgy vélem, a nyomtatvány vagy kézirat korát a vele egykorú kötési technika alkalmazásával is kellőképpen lehet és kell is jelezni, a kötés azonban legyen egyszerű, díszítetlen. Borítóanyagként – a mű korát és keletkezési helyét figyelembe véve – használhatunk bőrt, pergament vagy textíliát. Ésszerű takarékosági szempontokat szem előtt tartva javasolhatjuk, hogy egy gyűjtemény több példányban meglevő azonos kiadásait nem szükséges egyformán drága kötéssel ellátni.

Figyelmet kell fordítanunk a művek olyan tartozékaira, amelyek egyedi sorsára, történetére utalnak és ezért rendkívül fontosak a kutatók számára. Ilyenek a possesszorbejegyzések, régi jelzetek és címkék, tulajdonosi bélyegzők, a kötésben talált töredékek. Durva hiba volna a konzerválás, restaurálás során ezektől a jellegzetességektől a könyvet megfosztani, de ugyancsak súlyos hiba, ha e tartozékok végül nem eredeti helyükre kerülnek vissza. Bár a kötésben talált töredékek néha kivételt képeznek, az olyan ritka esetekben, amikor

rendkívül értékes leletnek bizonyulnak. A töredékeket, kibontásuk és megtisztításuk után mindig meg kell mutatni a könyvtárosnak, aki dönt azok további sorsáról: külön kell-e majd tárolni őket, vagy vissza kell helyezni abba a kötetbe, amelyből előkerültek. Az utóbbi megoldásnak több előnye van: a töredékek nem kallódhatnak el; a kutatónak sokat mond, milyen műben, milyen környezetben lelték azokat. A töredékek visszahelyezésének több lehetséges módja van. Ha csak egy-két pergamen vagy papír fragmentumról van szó, azokat a kötetben eredeti helyükre lehet visszatenni, pl. az elő- vagy háttábláról leválasztott darabokat a táblák elé egy csúkkal a nyílásba erősíthetjük. A könyvtest gerincéről lebontott töredékeket a tábla felső oldalára – a tükörré – vagy az előzők repülő lapjára lehet elhelyezni, úgy, hogy mindkét, szöveget tartalmazó felületük látható legyen. Ha sok apró fragmentumunk van, azokat a kötet hátulsó tükreére készített borítékban helyezzük el. Csak akkor kell tékát készíteni a töredékeknek, ha a könyvtáblák egymáshoz kasírozott kézirat- vagy nyomtatványlevelekből készültek és a szétválasztásuk után tömegüknél fogva nem helyezhetők el a kötéstáblában.

Az *illuminált kódexek* kötéstábláira értelemszerűen vonatkoznak az előbb elmondottak. Szeretném hangsúlyozni azonban, hogy mivel egykorú románkori, gótikus kódexkötésünk országszerte igen kevés maradt fenn és reneszánsz kötéstáblánk sincs sok, a megmaradtakra fokozott gonddal kell vigyáznunk. Csak jól képzett és tapasztalt restaurátor kezébe adhatók ezek a kincsek. Restaurálásuknál aggályosan kell ügyelni, hogy csak a legszükségesebb mértékben bontsuk meg a kötés egységét. Mivel a kódexek többsége rendkívüli értékű unikum, használatukat minden könyvtárban szigorúan korlátozzák. Ez a körülmény megengedhetővé teszi a restaurátor számára, hogy elsősorban ne a kötet funkcionális szerepét – használhatóságát – tartsa szem előtt, hanem a kódex eredeti jellegének minél teljesebb megőrzésére koncentráljon. Vegyünk egy példát: az Országos Széchényi Könyvtár több korvinájának táblája nehezen nyitható, mert a pergamen előzők és a túlságosan szűk nyílás csak merev összeköttetést biztosít a könyvtest és a fatáblák között. Ezen a hibán még jobbító szándékkal sem változtatunk, mert ha megbontjuk az eredeti egységet, a legtöbb esetben túl sokat kell változtatnunk a kötet szerkezeti elemein. Ezt a változtatást pedig csak a kódex eredeti megjelenésének több-kevesebb hátrányára lehet végrehajtani. A korvinákon rendszerint a hiányzó csatok, fémvereteket sem pótoljuk, hogy ne zavarjuk meg a kötés képének harmóniáját. Ilyenkor a kódex védelmét jó minőségű anyagokból készült, jól zárható dobozba helyezéssel biztosítjuk.

Illuminált kódexek restaurálásánál különleges problémát jelent a hordozóanyag – elsősorban a pergamen – károsodásainak helyrehozatalán kívül az íróanyagok, tinták és színezékek, valamint a miniatűrök anyagainak védelme, illetőleg rögzítése.

Már a legelső munkafolyamatot, a *fertőtlenítés* módját is a legnagyobb gondossággal kell kiválasztani. Erre a penészgombával vagy más mikroorganizmusokkal, illetőleg könyvpusztító rovarokkal való fertőzöttség esetén van szükség. Rendszerint előzetesen mikológiai analízist kell készíteni: a miniatűrök és a tinta súlyos károsodásánál kémiai elemzésre is szükség lehet. A károk okainak felderítése és a pusztító mikroorganizmusok azonosítása után kell a fertőtlenítés módját meghatározni, de az analízisek adatai a többi munkafolyamat megtervezésénél is kiindulópontul szolgálnak. A fertőtlenítés módját úgy kell megválasztani, hogy az alkalmazott vegyszer és eljárás ne károsítsa a kódex anyagait, tehát a pergament, bőrt, tintát, festékeket stb., de pusztítsa el a kórokozó mikroorganizmusokat vagy rovarokat. A restaurátorok általában kétféle megoldás közül választanak: vagy fertőtlenítő oldatokat alkalmaznak vagy gáz alakú hatóanyaggal fertőtlenítenek. Mi, az Országos Közegészségügyi és Járványügyi Állomás és a Bőr- és Cipőipari Kutató Fejlesztő Vállalat munkatársaival folytatott kutatómunkánk alapján azt tapasztaltuk, hogy a legjobb eredményt úgy érjük el.

ha etilén-oxiddal való gázosítás után a kódexeket a restaurálás során még *megelőző védelmet is nyújtó* fertőtlenítő oldattal kezeljük.

A restaurálás során alkalmazandó anyagok és eljárások veszélyeztethetik – mert esetleg fellazítják, leoldják, szétfuttatják – a kódexekben gyakori *színes anyagokat, ezek védelme és rögzítése* tehát fontos művelet. Vannak olyan esetek, amikor minden beavatkozás nélkül, már a restaurálás előtti állapotban repedezett a festék, és a kötőanyag elpusztulása vagy hiányosságai következtében pereg, leválik a hordozóanyagról. Környezeti ártalmak, nem megfelelő klimatikus viszonyok is előidézhethetnek ilyen károsodásokat. Mindkét esetben a megfelelő természetes, vagy nagyon gondosan kiválasztott szintetikus anyagot a festékrészecskék alá kell juttatni, hogy azokat a pergamen felületén megkössék, vagy pedig egy olyan felületi réteget kell képezni a színes anyagon, amely az oldó hatásoktól megvédi azt. Mivel ezen anyagok között vannak olyanok, amelyek száradásuk során összehúzódhatnak és így további repedéseket hozhatnak létre a festékekben, valamint optikailag megváltoztathatják a színeket (a szín tónusát, intenzitását, a matt felületet), vagy a későbbiek során sárgulva, további változásokat idézhetnek elő, ez a kódexek restaurálásának egyik legnehezebb kérdése.

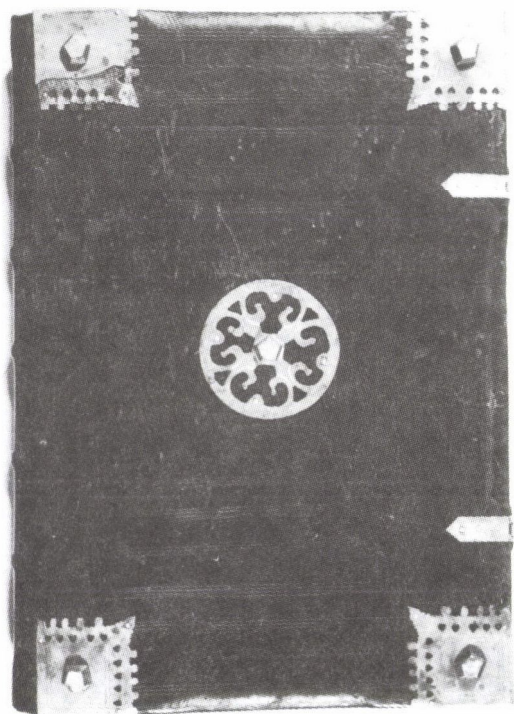
Ha a rögzítés feltétlenül szükséges, olyan anyagot választunk, amely a tudományos kísérletek során megfelelőnek bizonyult és az adott esetben is minden szempontból megfelel a kívánalmaknak. Pergamen kéziratoknál például széleskörűen alkalmazható a kitűnően bevált egyfajta, alkoholokban is oldható metilcellulóz.

A festékek és tinták szükség szerinti védelme után a kéziratok száraz – mechanikai – majd nedves *tisztítása* következik. A hordozóanyag és az íróanyagok, színezékek jellegétől, összetételétől függ, milyen eljárást választ a restaurátor. A papír alapanyagú kéziratok nedves kezelésénél kevesebb probléma adódik, míg a pergamen kezelése nehezebb és elvégzése nagy gyakorlatot igényel. A pergamen lapok gyakran hullámosak, deformálódtak, túlságosan kiszáradtak vagy megkeményedtek. Ekkor megfelelő *lágýtató, puhító oldatokkal fellazítva ki kell simítani* őket. A pergamen elsősorban a környező levegő nedvességtartalmának változásaira érzékeny, ezért gyakran – túlzott kiszáradás esetén – pusztán némi vízfelvétel is jó eredményt ad. A vizet és a lágýtató anyagokat tartalmazó oldatokat vagy közvetve – nedves szűrőpapírok segítségével, párologtatással – vagy közvetlenül, porlasztásos rápermetezéssel, ecseteléssel, néha fürdetéssel visszük be a pergamenbe. A nedves kezeléseket utáni *szárítás* és *simítás* is bonyolultabb, mint a papír alapanyagú kéziratoknál. Itt is többféle eljárás közül lehet választani: a pergament üveglapra simítjuk és segédanyagok közbeiktatásával kifeszítve szárítjuk; vagy a pergamen széleit széles iratkapcsokba fogva és egyenletesen húzva a levelet, puhafa lapra rögzítjük, majd még kissé nedves állapotban szűrőpapírok között préselve szárítjuk meg. A fesztítés illuminált pergamen kéziratoknál veszélyes lehet, ekkor inkább filclapok illetve viaszpapírok között végezzük ezt a műveletet.

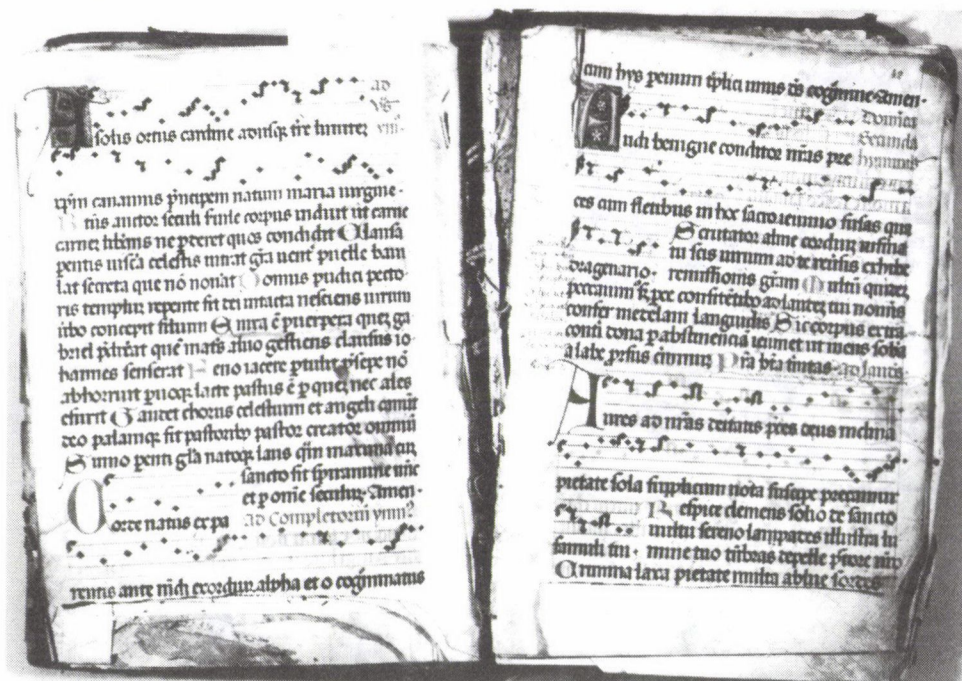
A kéziratok eléggé gyakori károsodását okozza a vasgallusz tinta túlzott savtartalma, ennek következtében a papír illetve pergamen átmaródhat. Egyes festékek is okozhatnak hasonló károkat. A tinták savas kémhatása a penészgombák megtelepedését is elősegítheti, amelyek azután anyagcseretermékeik révén különböző károsodásokat idézhetnek elő magukon a tintákon is (pl. elhalványulás). Tehát a savas tintákat *semlegesíteni* kell. Papirkézirat esetén ez általában vizes közegben oldott vegyszerekkel történik, a pergamennél viszont vizes oldatok a legtöbb esetben nem használhatók, részben mert a pergamennek nagy mennyiségben árt a víz, részben mert a tinta vagy a miniatúrák sem viselnék azt el károsodás nélkül. Ezért általában szerves oldószerekben oldott vegyszereket kell használni. A semlegesítő vegyszerekbe lehet egyúttal rögzítő anyagokat is oldani, így a rosszul tapadó tinta és színezékek rögzítése a semlegesítéssel egy munkafolyamatban megy végbe.

22. A Budai Psalterium, Ms. I. 3/b. 16. sz.-i német reneszánsz kötése restaurálás előtt. (Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár)

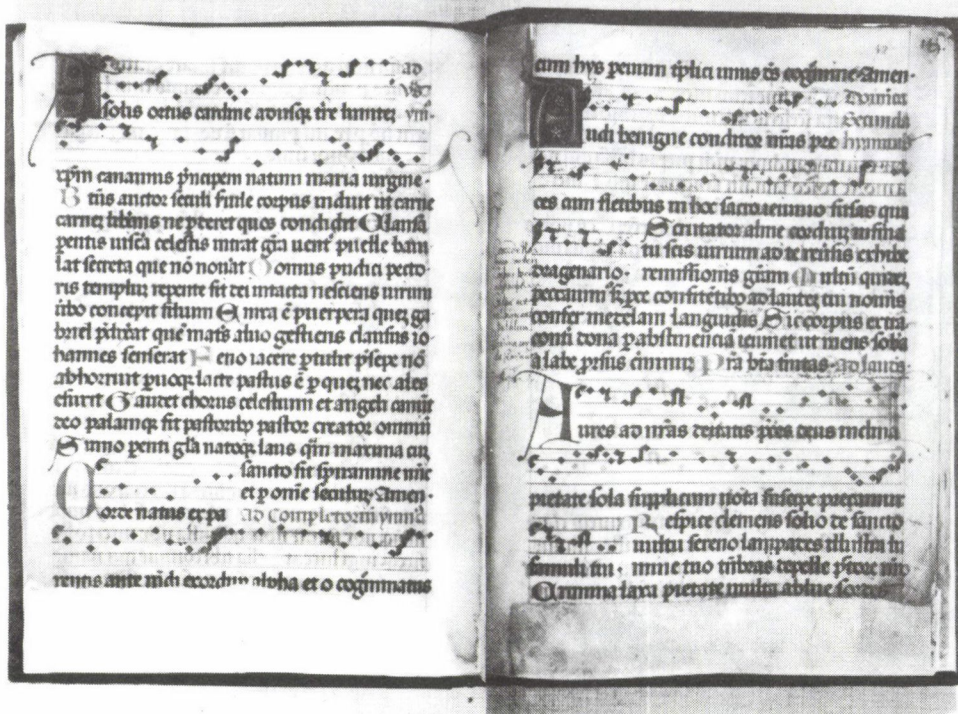

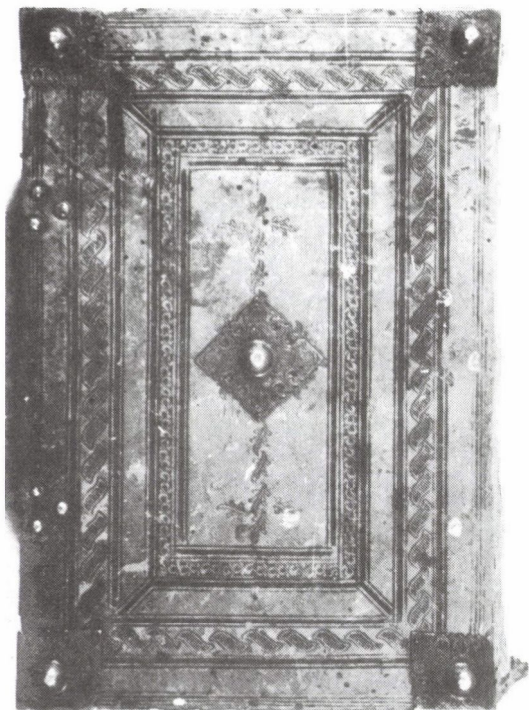
23. A Budai Psalterium, Ms. I. 3/b. kötése restaurálás után

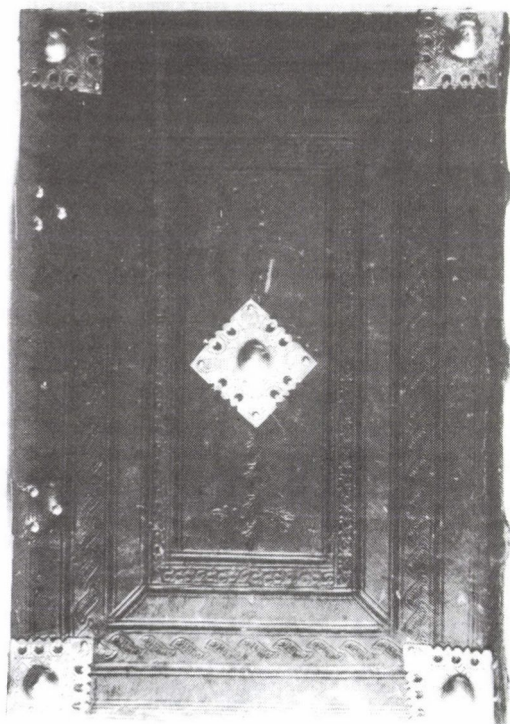
24. A Budai Psalterium, Ms. I. 3/b. levelei restaurálás előtt

25. A Budai Psalterium, Ms. I. 3/b. levelei restaurálás után

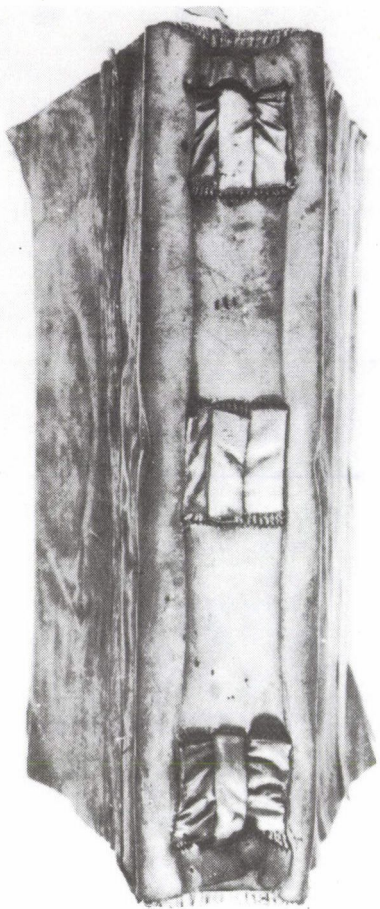

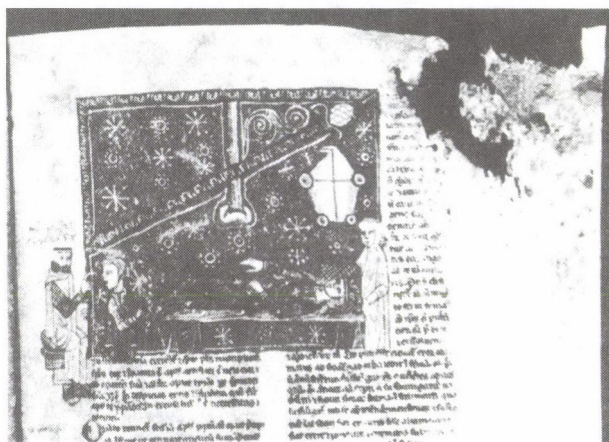
26. Historia Troyana, 1470. Ms. 311. A magyar reneszánsz kötéstábla restaurálás előtt. (Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár)

27. Historia Troyana, 1370. Ms. 311. A kötéstábla restaurálás után.

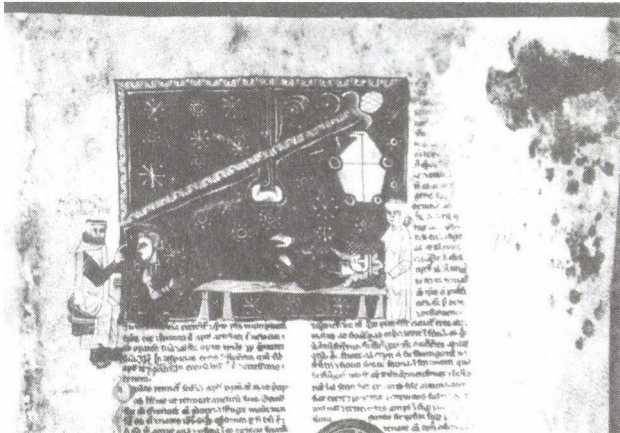

28. 1478-ból származó mainzi nyomtatvány különleges pergamem kötése, amelyet a restaurálás során nem szabad megbontani. (Inc. 679. Országos Széchényi Könyvtár)

29. Az Albucahis kódex, Cod. Lat. 15. 14. sz. egyik, penészgombától károsodott levélnek részlete, restaurálás előtt. (Budapesti Egyetemi Könyvtár)

30. Az Albucahis kódex, Cod. Lat. 15. ugyanazon levele a pergamen-öntés módszerével restaurálva.

A csonka kéziratok *kiegészítésén* kizárólag a szöveghordozó pótlását értjük. Sohasem egészítjük ki vagy restauráljuk a hiányos írást, illetve a sérült festett díszítéseket, miniatúrákat. Mint arról az előbbieknél szó volt, ezeknek csak kíméletes tisztítására, szükség esetén rögzítésére szabad vállalkoznunk. A papír alapanyagú kéziratok (vagy nyomtatványok) kiegészítése kétféle módon történhet: vagy jó minőségű, kémiaileg semleges, az eredetihez külsőre is hasonló struktúrájú papírral, pontosan követve a csonka eredeti szélek körvonalait, vagy cellulózrostokból készült péppel, kézi illetve gépi öntéssel. Mindkét módszer tökéletes eredményt ad, ha szakmailag hibátlanul hajtják végre és ha az adott esetben a megfelelőbbet választják. A gépi eljárás gyorsabb, így gazdaságosabb. A meggyengült, szilárdságát veszített eredeti papír erősítése természetes vagy szintetikus, ún. utántenyevező oldatokkal történhet, szintén kézi vagy gépi eljárással. A kasírozó eljárások között egyik, jelenleg legkorszerűbb egy hőre lágyuló poliamiddal, mint rögzítő anyaggal és egy hőre nem lágyuló poliamid szövetrel történő erősítés. Ez a tökéletes olvashatóságot biztosító anyag szükség esetén veszélytelenül leoldható a kézitről vagy nyomtatványról. Másik módszer az ún. papírhasítás, amelynek lényege, hogy a valamilyen ok miatt meggyengült, tinta- vagy rovarragott papírt kettéhasítva, a két réteg közé helyezzük a szilárdító és a hiányokat kiegészítő anyagot. Ily módon a kézirat felülete eredeti állapotban marad, olvashatósága tehát nem romlik, viszont a papír eredeti rostszerkezete vitathatatlanul megbomlik. A szakemberek még nem jutottak egyetértésre, milyen jellegű dokumentumok restaurálhatók ezzel a módszerrel.

A pergamen kódexek csonka leveleinek kiegészítése több problémát vethet föl. A „csak” fizikai sérülések következtében hiányos részek, szakadások restaurálása egyszerűbb, mert ez esetben az eredeti pergamen ép, egészséges. A kiegészítést új, az eredetihez hasonló színű és vastagságú pergamennel végezhetjük el, az írott felületeken levő szakadásokat a tökéletesen átlátszó aranyverőhártyával (marhavakbélhártya) javíthatjuk. Nehezebb feladat a penészgombák, baktériumok tevékenysége következtében meggyengült, elvékonyodott, törekeny kéziratok megerősítése és a hiányok pótlása. Mint mindig, ekkor is szigorúan kell ragaszkodnunk a reverzibilitás elvéhez: szükség esetén az alkalmazott technológia visszafordítható legyen, azaz a pergamenre rávitt bármilyen anyagot el lehessen távolítani a kézirat károsodása nélkül. A hordozóanyagot szilárdító anyagok, oldatok lehetnek természetes eredetűek, vagy szintetikusak. Hogy melyiket alkalmazzuk, ez függ a kódex eredeti anyagainak tulajdonságaitól, illetve azok állapotától. A legtöbb nehézséggel akkor találkozunk szemben magunkat, amikor miniatúrákkal gazdagon díszített, mikrobiológiai ártalmak következtében súlyosan rongált kódexeket kell restaurálnunk. Ilyen eseteknél ugyanis halmozottan jelentkeznek a különböző problémák, amelyek a hagyományos módszerekkel már nem is oldhatók meg. Ha a kéziratot meg akarjuk menteni, olyan eljárást kell találnunk, amellyel az elpusztult pergamen pótlására szolgáló anyag az elvékonyodott, szilárdságát szinte teljesen elvesztett eredetihez megfelelő átmenettel, a széleket kissé átlapolva, lehetőleg feszültségmentesen és tartósan hozzáerősíthető. El kell érünk az eredeti hordozóanyagának és a felületen levő sérült, vagy labilis tintának és festékanyagoknak a lehetőleg egy munkamenetben történő megszilárdítását illetve rögzítését is. Ugyanakkor a fertőzött kódexek preventív fertőtlenítését is el kell végezni. A budapesti Egyetemi Könyvtár korvináinak és más középkori kódexeinek a restaurálásakor jelentkeztek együttesen ezek a feladatok. Több évig tartó kutatómunka és kísérletek hosszú sorozata – amelyekben három kutató intézet munkatársai is segítségünkre voltak – eredményeképpen kidolgoztunk egy új eljárást, az úgynevezett *pergamenöntést* a csonka pergamenlevelek kiegészítésére, valamint olyan komplex technológiát, amelynek segítségével sikeresen megoldhatók a jelzett problémák.

Itt most csak a pergamentöntés rövid ismertetésére szorítkozom. A pergamentöntés — a papírontéshez hasonló elv alapján — folyékony péppel, vákuum segítségével történik. A kísérleti próbák alapján kiválasztott pép víz és alkohol közegében eloszlatott pergamen- és cellulózrostok, cellulózalapú ragasztó, fertőtlenítő illetve tartósító szer és pergamenenyv keverékéből áll. Az öntést vákuumszivattyúval ellátott, alulról megvilágítható öntőasztalon végezzük. A megfelelően előkészített pergamenlevelet ráhelyezzük az öntőasztal perforált üveglapjára, poliamidszita és selyemszövet felületére. A vákuummotor beindításával a levél a szitához tapad és teljesen kisimul, ezközben, ha szükséges, alkoholos nedvesítést kap. A pépet csőrös kanálhoz hasonló szerszámmal a hiányzó részekre öntjük. A légszívás következtében a pép szétterül a hiányos helyeken és a nedvesség nagy része távozik. A légszívást addig folytatjuk, míg a pergamen kissé megszikkad. Akkor selyemszíták és nemezlapok között fokozatosan terhelve, lassan szárítjuk, majd préseljük.

A leírt módszerrel kiegészített mintákon a Bör- és Cipőipari Kutató Fejlesztő Vállalat végezte el a szakítószilárdsági és hajtogatással szembeni ellenállás próbáit. A legjobb szilárdsági eredményt adó pépből készült öntet 1500 hajtogatást is kibírt anélkül, hogy a kiegészített rész levált volna az eredeti pergamenről.

Végül szeretnék említést tenni a papír és pergamen alapanyagú nyomtatványok és kéziratok *fehérítésének*, a különböző eredetű foltok eltávolításának sokat vitatott elvi szempontjairól. A szakmában nagyon különböző módon ítélik meg ennek a műveletnek a fontosságát és lehetőségeit. Véleményem szerint a fehérítést csak akkor szükséges elvégezni, ha a hordozón levő szöveget a foltok takarják, az olvashatóságot lehetetlenné teszik vagy nehezítik, illetve kémiaileg veszélyeztetik a szöveg megmaradását. Mivel az információ mentése a feladatunk, az esztétikai szempontok másodlagosak és csak igen indokolt esetben szükséges azokat figyelembe vennünk. Így például metszetek, grafikák, térképek restaurálásánál szükséges lehet a látványt zavaró foltok eltávolítása, a megsötétedett vagy erősen sárgult papíralap bizonyos mértékű fehérítése. Miután ezek a műveletek nem veszélytelenek a papírra és a rajta levő tintákra, festékekre, igen nagy gondossággal és a szakmai előírásokat betartva szabad azokat alkalmazni. A pergamen cserzetlen állati bőr, ezért még érzékenyebb a fehérítőszerekre. A pergamen kódexeken levő zavaró foltokat elsősorban a penészgombák pigmentjei okozzák. Egyéb eredetű foltok — általában por, ujjnyomok — könnyen és veszélytelenül eltávolíthatók. A penészfoltok fehérítése ellenben pergamenen szinte lehetetlen, mert az amúgy is meggyengült kollagén rostok a kémiai kezeléseket nem viselik el károsodás nélkül. A kutatók feladata, hogy felderítsék, van-e valamilyen veszélytelen lehetőség a pergamen fehérítésére. Ugyancsak sok kérdőjellel találja magát szembe a restaurátor, ha *elháványodott*, alig vagy már nem olvasható *tintairás felerősítését* kéri tőle a kutató. Bár több kémiai eljárást ismerünk, ezek alkalmazása még kockázatokkal jár. Leginkább tanácsolható az optikai és fényképészeti lehetőségek igénybevétele és az elhalványult szövegek ily módon való megőrzése.

A könyvtári történeti értékű dokumentumok megővéséről és restaurálásáról szólva hangsúlyozni szeretném, mennyire fontosnak tartom a *könyvtáros és a restaurátor együttműködését*, állandó kapcsolattartását. Minden bonyolultabb esetben konzultálniuk kell egymással, megállapodásra jutva a módszerek kiválasztásában. A restaurátornak tisztelnie kell a könyvtáros szempontjait, kívánságait, hiszen ő ismeri a dokumentum egyedi értékét és specifikumait. De a könyvtárosnak is tájékozottnak kell lennie a restaurálás alapvető módszereiről, ismernie kell a restaurátor lehetőségeit. A két fél szempontjainak egyeztetése, kölcsönös tiszteletbentartása révén jöhet létre végül a legjobb eredmény.

A restauráló munka *dokumentálásának* fontosságáról is szólni kell. Minden restaurálási művelet több-kevesebb beavatkozást jelent, kívül-belül megváltoztat valamit a műtárgyon.

Kötelességünk a műtárgy beavatkozás előtti állapotát pontosan és hűen rögzíteni: leírással, mérési adatokkal, fényképekkel és egyéb lehetséges módon. Ezzel egyúttal igazoljuk a beavatkozás szükségességét is. Ezután a munkafolyamatokat és az alkalmazott vegyszereket, felhasznált anyagokat írjuk le. A restaurátor és vezetője nevével is felelősséget vállal az elvégzett munkáért. Az alapos dokumentáció rendkívül megkönnyíti és veszélytelenné teszi egy jövőben esetleg szükségessé váló újabb restaurálás lefolytatását. A munka befejezésekor ugyancsak fényképek készülnek a könyvről, kódexről. A restaurálási adatlapot, a fényképeket, diapozitíveket – a teljes dokumentációt – könnyen visszakereshető módon kell tárolni a restauráló laboratóriumban. A restaurált kötet végül az adatlap és a fényképek másodpéldányával együtt kerül vissza őrzési helyére.

IRODALOM

- BELAYA, I. K.: Softening and Restoration of Parchment in Manuscripts and Bookbindings. In: Restaurator 1. 1969. 20–51.
- BEÓTHY-NÉ KOZOCSA I.: Egyházi könyvtárak állományvédelme Magyarországon. In: Magyar Könyvszemle 1982. 2. sz. 135–140.
- BEÓTHY-NÉ KOZOCSA I.: Új kísérletek a pergamen kéziratok restaurálására. In: Múzeumi Műtárgyvédelem 1984. 13. sz. Budapest, 1986. 75–85.
- KASTALY B.–B. KOZOCSA I.: Könyvtári állományok konzerválása és restaurálása Nyugat-Európában. In: Könyvtáros 1983. 10. sz. 598–602., 11. sz. 666–668.
- A könyvtári állomány védelme és megóvása. Budapest, 1986. Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, 167. Szerk.: Kastaly Beatrix. Közreműk.: Kastaly Beatrix, Beóthy-né Kozocsa Ildikó, Nagy Zoltán stb.
- BEÓTHY-NÉ KOZOCSA I.–SIPOSNÉ DR. RICHTER T.–SZLABEY GY.: Tanulmány pergamen kódexek pergamen- és cellulózrostpéppel történő restaurálásáról. In: Bőr- és Cipőtechnika. Bőr-, Cipő- és Bőrfeldolgozóipari Tudományos Egyesület Szaklapja. 32. évf. 1987. 10. sz. 376–380.
- WÄCHTER, O.: Diagnose und Therapie in der Pergament- und Miniaturenrestaurierung. In: Restaurator Vol. 5. 1–2. sz. 1982. 135–150.
- WÄCHTER, O.: Restaurierung und Erhaltung von Büchern, Archivalien und Graphiken. Wien–Köln–Graz, 1982. 164.
- BEÓTHY-NÉ KOZOCSA I.: Új módszertani eredmények a restaurálás területén. In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1982–1983. Bp., 1984. 163–183.
- SZABÓ ZS.–SZABÓ I. M.: Mikroorganizmusok részvételének igazolása a Korvinák pergamen anyagának biodeteriorációjában. In: Műtárgyvédelem, Budapest, 1984. 13. sz. 87–95.
- LAURSEN, PER, M.: „Trockene” Pergament- und Papieranfaserung. In: Maltechnik-Restaurio, München, 1985. 4. 63–66.

Ildikó Beóthy-Kozocsa: Die Restaurierung historischer Einbände und illuminiertes Kodizes in Ungarn

In der Einleitung der Abhandlung wird die Ausstattung der ungarischen Bibliotheken und öffentlichen Sammlungen mit Restaurierungswerkstätten und Restauratoren behandelt. Viele öffentlichen Sammlungen können ihre Drucke und Handschriften von historischem Wert nicht aus eigener Kraft restaurieren lassen. Die Restaurierungslaboratorien der Széchényi-Nationalbibliothek spielen bei der Bewältigung der Aufgaben im Zusammenhang mit Schutz und Pflege des Bücherbestandes in den Bibliotheken des Landes – z. B. bei der Ausbildung von Restauratoren – eine bedeutende Rolle.

Die Autorin behandelt dann die prinzipiellen und ethischen Gesichtspunkte der erfolgreichen Restaurierungstätigkeit, die von ihr für die wichtigsten gehalten werden. Sie beschreibt die fachlichen Vorschriften, die bei der Wiederherstellung der Einbände alter Drucke und Handschriften zu befolgen sind, und betont die Wichtigkeit der Anwendung der zeitgenössischen Technologie sowie der Erhaltung des ursprünglichen Charakters und der individuellen Züge. Sie geht auf die Aufbewahrung – bzw. Lagerungsarten der ergänzenden Stücke der Werke sowie der bei der Rekonstruktion in diesen gefundenen Fragmente ein. Dann werden die besonderen Probleme, die bei der Restaurierung der illuminierten Kodizes auftreten, und zwar die Desinfizierung, der Schutz der farbigen Tinten und Farbstoffe und die Fixierung, erörtert, dabei wird auch die Bedeutung der richtigen und sorgfältigen Wahl der Stoffe betont, die beim Verfahren zu verwenden sind. Die Autorin faßt die Methoden zusammen, die bei der nassen Behandlung und der Trocknung der Handschriften angewendet werden können, deren Schreibmaterial Papier oder

Pergament ist. Bei den Restaurierungsproblemen, die sich aus den saueren Schreibstoffen ergeben, behandelt sie die Möglichkeiten der Neutralisierung. Sie zählt die Methoden für die Ergänzung fragmentarisch erhaltener Handschriften auf und beschreibt ausführlicher ein neues Verfahren zur Restaurierung illuminierter Pergamentkodizes, die infolge des Angriffs von Mikroorganismen schwer beschädigt sind, nämlich das Pergamentgießen, das neuerdings im Restaurierungslaboratorium der Széchényi-Nationalbibliothek entwickelt wurde. Zum Schluß werden prinzipielle Gesichtspunkte aufgeführt, die bei der Bleiche von Tragmaterialien aus Papier und Pergament zu erwägen sind.

Im abschließenden Teil werden die Notwendigkeit der Zusammenarbeit zwischen dem Restaurator und dem Verwalter der Sammlung beim Bestandschutz sowie die Wichtigkeit der Dokumentierung der Restaurationsarbeiten betont.